

Kadim İnanışları Anlama Konusunda Bir Anahtar: *Altın Dal*

İnceleyen: Çağdaş Emrah ÇAĞLIYAN

Kıyamet (Apocalypse Now, Francis Ford Coppola, 1979)

Kıyamet filminde ordudan kopmuş eski Albay Kurtz'ün katledilişinden önce gösterilen eşyaları arasında özellikle gözümüze çarpan şey, bir kitaptır: James G. Frazer'ın *Altın Dal* kitabı. Kitaba ilişkin bilgi sahibi olanlar neden özellikle bu yapıtın seçildiğini anlayacaktır. Hatırlayacağımız üzere, Kurtz, egemenliği altına aldığı ilkel bir kabilede tanrı-kral olarak hüküm sürmektedir ve artık son günlerinin yaklaştığını sezmiştir. Sahneye bu kitabın neden özellikle yerleştirildiğini anlamamız için konusunu anımsamamız yeterlidir. İlkel kabilelerde egemenlik süren krallar, aynı zamanda tanrı konumundadır ve kendi zamanlarını doldurduklarında daha güçlü bir kral tarafından ortadan kaldırılırlar.

Altın Dal kitabında yer verilen pek çok ilkel topluluğun inancında bu motifi ve bu motifin çeşitlenmelerini bulabiliriz. Ancak kitabın konusunu irdelemeye geçmeden önce kitabın isminin kaynağına bakmamız yerinde olacaktır. Frazer, kitabın girişinde *Altın Dal*'dan J.M.W. Turner'ın aynı isimli tablosu bağlamında söz eder. Tabloda Nemi köyündeki tapınak ve ön tarafındaki kutsal koru görünür. Tablonun solundaki tapınağın önünde, bir elinde orak ötekinde ise kesilmiş "altın dal"lar tutan bir figür görünür. Bu sahnede, Vergilius'un yapıtına gönderimde bulunularak; altın dalın Aeneas'ın ölümler ülkesine girip babasına danışabilmesi için göreceği anahtar işlevi betimlenir (Vergilius, 2010). Tabloda altın dalı tutan kâhin ise, aynı zamanda bir katildir ve bu kahin, bir gün er geç kahinliğe aday olan, kendisinden daha güçlü bir kişi tarafından öldürülecektir.

İşte Frazer'ın kitabında asıl ele aldığı konu da burada belirgin hale gelir. Bir yanı sıra "öldürülen tanrı" düşüncesi, diğer yanı sıra ise kadim atalarla kurulan bağ. Kitabın temel savı da, öyküdeki altın dalın yaptığı gibi, bizi kadim atalarımızla buluşturmak ve onlara danışmayı bizim için olanaklı kılmaktır. Bugün yüzeysel biçimde baktığımızda kitapta gördüğümüz ilkel toplulukların yaşamıyla kendi inanç biçimlerimiz arasında bir ilişki kurmakta zorlanabilir ve onları barbarlar olarak yargılayabiliriz. Ama bu konudaki yargularımızdan sıyrılıp sembollerin

arkasında yatanları düşündüğümüzde ortaklaştığımız pek çok nokta açığa çıkacaktır.

Peki bu ilkel inanç biçimlenmelerini günümüz için halen değerli kılan unsurlar nedir? Bu konuyu anlayabilmek için kitaba daha yakından göz atmamız gerekir. Kitabın *İlk Söz*'ündeki Frazer'a ait ifadeler bu değeri idrak edebilmemiz için önem taşır: "Her şey olup bittikten sonra, bizim yabancıla olan benzerliklerimiz, ondan farklılıklarımızdan çok daha fazladır (...)" (2004: XIII).

J.M.W. Turner, *Altın Dal*, 1834.

Bu bağlamda aklımıza ilk gelen yabancı davranışlarından birine değinebiliriz; Frazer'ın dikkat çektiği üzere, yabancılar doğaüstü olanla doğal olan arasındaki sınırı tanımazlar ve doğaüstü güçlere sahip olan insan bedeninde cisimleşmiş tanrının kendi klanını daha ileri bir düzeye taşımak için gerekli güçle donanmış olduğuna inanırlar. Bunun yanında ilkel insan, Frazer'ın duygusal büyü olarak adlandırdığı eylem aracılığıyla, doğal olayları da istediği şekilde düzenleyebilmeyi bekler, ki ilkel insanın bu tavrının başarısına inancı modern insanın nedenselliğe inancı kadar kesindir (Frazer, 2004: 10). Duygusal büyüde ortaya çıkarılması istenen bir etki, onun bir benzeri aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılır. Bu konuya ilişkin olarak, bir insana zarar vermek amacıyla onunla bağlantılı bir imgeye zarar vermeyi ya da doğayı kendi buyruğuna tabi kılmak için, onu dolaylı bir eylem aracılığıyla denetim altına almaya çalışmayı örnek verebiliriz. Çağımızda da bir lideri yoketmeden önce onun görsel imgesini, heykellerini yıkmak ya da bir doğal yıkıma birtakım dinsel ritüeller aracılığıyla karşı koymaya çalışmak gibi eylemler doğrudan yabancı atalarımızla uyumlu yanlarımızı somut olarak ortaya koyar.

Kitabın en önemli parçası sayılabilecek olan *Tanrıyı Öldürme* bölümünün ilk kısmı şu sözlerle başlar: "İlkel insan sonsuz zaman fikrinden yoksun olduğu için, doğallıkla tanrıların da kendisi gibi ölümlü olduğunu varsayar" (Frazer, 2004: 211). Anlaşılacağı üzere, bu kısımda, ölümlü tanrılar olarak kutsal kralların egemenlik kurma ve devretme süreçlerinden bahsedilir. Bu tanrılar, eninde sonunda insan oldukları için, zamanın getirdiği zayıflıkların kendilerini ele geçirmesine engel olamazlar ve güçsüz düşmelerinin ardından ölmeye yazgılıdır. Bununla birlikte, kral olmuş tanrının bedence bozulmasının, yaşlanıp güçsüz düşmesinin, onun hükmettiği klanı da olumsuz etkisi olacağı varsayılır. Ne de olsa kral tanrı da hükmettiği klanın somut bir imgesidir ve somut imgenin bozulup çürümeye başlaması, onun karşılık geldiği şeyin, yani tüm klanın bozulup çürümeye giden süreci başlatacaktır. Bunun önüne geçmek için yabancılar, insan tanrı henüz güçsüz düşmeye başlamadan onu öldürmenin ve onun ruhunu ardına aktarmanın yollarını arar. Bu işi bazı durumlarda tanrı kralın ardılı, bazı durumlarda ise doğrudan kendisi yapar. Örneğin eski Prusya'da tanrının elçisi olan kral

güçsüzleştiğini hissettiğinde, adının kutsallığını sağlamlaştırmak için kendi kendini yakar (Frazer, 2004: 219). Böyle bir durumda gördüğümüz, tanrı kralın güçsüzleşme belirtileri gösterdiği anda ortadan kaldırılmasıdır.

Bununla birlikte, tanrı-kralın -dolayısıyla hükmettiği klanın da- güçsüz düşmesine olanak vermemek için bu hükmetme görevinin belirli bir süreyle sınırlandırıldığı da görülür. Örneğin, Güney Hindistan'da bu süre on iki yıldır; on iki yılın sonunda bir şölen verilir, kral kendisi için kurulmuş iskeleye çıkar ve vücudundan parçalar keserek çevresine yayar, kanıyla her yeri sulamasının sonunda ise boğazını keser. Onun ardılı olacak kişi, bu olayı yakından izlemek zorundadır; egemenliği aldığı anda o da tanrı olacak, on iki yılın sonunda o da etlerini doğrayacaktır. Buna ek olarak, on iki yılın bozulmanın ortaya çıkması için uzun bir süre olduğu gözümüze çarpabilir; bunu dikkate alan Babil gibi bazı kültürlerde bu süre bir yıla indirilir (Frazer, 2004: 220 - 223). Dolayısıyla bu geleneklerde hep şu durumla karşılaşırız: kral aynı zamanda bir tanrıdır ama tanrı kendisine verilen sürenin sonunda ölmeye yazgılıdır, tanrı konumuna gelmiş kişinin ölümüne karşı koyma gücü yoktur.

Ancak Tanrı-kralın ölümüne karşı koyma gücü olmasa da, ölümden kurtulma amacıyla girişimlerde bulunduğu örneklerle pek çok kültürde rastlanabilir. Tanrı-kral hükmettiği kentte başlayan çürümeye engel olamadığı için bir zamanlar kurban ediliyor olsa da, başka bir dönemde kendi ikamesinin kurban edilmesini zorunlu kılar. Seçilen kurban ise, daha ilkel dönemlerde, kirlenmeyi artırmak için suçsuz kişiler olurken, uygarlığın gelişmesiyle affedilmez konumdaki suçlular olur. Bu kurbanlar, birkaç günlüğüne kralın konumunu alır, çünkü tanrı kimliğine de kavuşmaları gerekir; ancak üç günlük krallıkları katledilmeleriyle sonlanır. Dolayısıyla tanrı-kral, kendi tahtını koruyabilmek için başka birinin canını almanın da aynı kutsal amaca hizmet edeceğini, klanı kötülüklerden koruyacağını, bir şekilde kanıtlamak zorundadır. Bunun için bazı durumlarda, kralın seçtiği kurban doğrudan kendi oğlu olur, çünkü onu en iyi şekilde temsil edecek kişi ancak kendi kanından biri olacaktır (Frazer, 2004: 229). Bu bağlamda şunu görüyoruz ki, egemen, gücü tam anlamıyla elinde bulundurduğunda, gücünü devretmesinin gerektiği durumu engelleyebilmek adına ikame kurbanlar seçerek tahtını koruyabilmektedir.

Ancak yine de, ölüm anı geldiğinde tanrı-kralın tahtını devretmesi gerekecektir. Peki ölen kişi aynı zamanda tanrı olduğuna göre, yeni egemen geçmiştekinin taşıdığı ilkeyi nasıl devralır, kalıcılık nasıl sağlanır? Demin oğulun, uygun ikame kurban olarak tanrı-kralın yerini aldığını belirtmiştik; o aynı zamanda tanrı-kralın ardılı olarak da uygun adaydır. Bazı kültürlerde oğulun tanrı-kral görevini devralma hakkını kazanabilmesi için, ölmekte olan babanın son nefesini yakalaması gerekir; bunu ise ya babanın dudaklarından ya da içine üflendiği torbadan soluyarak elde eder. Bazı durumlarda, ardıl olabilecek oğullar son soluğu yakalamak için birbirleriyle kapışırlar; hiçbir uygun aday yoksa efendi ölmekteyken son soluğu bir torbaya konularak bir ikona bağlanır (Frazer, 2004: 233). Dolayısıyla her zaman karşımıza çıkan şudur: bir yandan tanrıymışçasına tapım gören varlık ölümlü bir varlıktır, öte yandan insan salt ölümlülüğün kati gerçekliğiyle yetinemez ve bir şekilde kalıcılığın korunmasının dayanaklarını arar. Burada usdışı gibi görünen geleneklerin ardında hep ussal bir gerekçe arayışının izlerini görürüz.

Frazer'ın kitabının ilerleyen kısmında, ölüm ve yeniden dirilmenin mitolojik temsillerinden söz edilir; buradaki ölüm ve yeniden dirilme sürecine kaynaklık eden olgu ise, aslında bitkilerin yıllık hasat ve ekin sürecidir. Bu bağlamda Frazer, ilkin *Adonis*, *Attis* ve *Osiris*'in adını anar ama ölüm ve yeniden dirilmenin onlarla ilgili kısmını ileride Doğu dinlerini ele alacağı yapıtında¹ genişletecektir. Biz burada aynı konuyla ilgili olarak *Dionysos* kısmından söz edebiliriz. Frazer, *Dionysos*'un dalları olmayan örtüye sarılı bir düz direk (yani doğrudan bir fallus imgesiyle) simgeleştirildiğini, ölüm ve yeniden dirilişe gönderimde bulunduğunu belirtir. *Dionysos*, bir bitki tanrısı olmakla birlikte, aynı zamanda boğa ve keçi figürleri aracılığıyla temsil edilir -ki Yunan mitolojisinden onun bir satyr olduğunu hatırlayabiliriz-. Bu noktada Frazer, bu temsilin ardındaki ilkeyi ortaya koyar: *Dionysos* bitki tanrısıdır ama boğa ve keçiler bitkilere zarar verirler; böylece boğa ve keçi tanrının kendine ait bir şeye zarar verdiği için kurban edilir. Ama bu kadarla kalmaz; boğa ve keçi kurban

¹ Söz konusu yapıt için bkz. *Adonis, Attis ve Osiris Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları I ve II* (J. G. Frazer (2018). Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Pinhan Yayıncılık).

edilir ama onlar aynı zamanda tanrının birer suretidirler; onların eti tanrının etiymişesine yenir. Dolayısıyla tanrı, bir bakıma, kendi kendisine düşman olan yanını kendine kurban eder (Frazer, 2004: 322). Aslında bu konuda şöyle bir yorum geliştirebiliriz: tanrıya ait et yenilerek tanrının kendine zarar veren yanını uzaklaştırılıyorsa, zarar veren yan ne olabilir? Tanrının etten kemikten yanı, yani tanrının tümüyle geçici, ölümlü yanı. Tanrı kendinden etten kemikten yanını uzaklaştırdığı ölçüde kalımlılığını arttıracaktır. İşte İsa mitindeki et ve kan ritüelinin öncelleri. Tanrı et ve kanda somutlaşır ama ondan kurtulmak zorundadır; olguda kendini gösterir ama kendi kalıcılığını sağlama almak zorundadır.

Altın Dal'ın Dördüncü Bölüm'ünde Frazer, kutsal kralların yaşamını düzenleyen iki kuraldan bahseder: ayaklarını yere basmama ve güneşin tepesinde parlamasına izin vermeme. Kral, bir yandan, dünyevi olanla, yerdekiyle aynı düzeye inmemeli; öte yandan ise, başının üzerinde göksel olana ait bir yüceliğin ışınmasına izin vermemelidir -çünkü hiçbir göksel varlık kralın üzerinde parlayacak kadar değerli olamaz. Dolayısıyla, kralın tahtı tümüyle kendi biricikliğini sağlama alacak şekilde yersel ve göksel olandan ayrı olmalı, yaşamı da bir inziva içinde geçmelidir. Çünkü onun yaşamının sakınılması, klanının varlığının sakınılmasıyla eşdeğerdir. Frazer'dan aktarırsak: "Onun değerli fakat tehlikeli yaşamının, ne gökyüzünde ne de yeryüzünde değil de olabildiğince ikisi arasında asılı durumda olduğu kadar güvenli ve zararsız olduğu başka bir yer yoktur" (2012: 224). Öyleyse, çağımızda artık alışıldık hale gelmiş olan, egemenlerin en yüce konuma yerleştirildikleri ölçüde yalıtılmış bir yaşama tutsak edilmelerinin kökenlerini de ilkel atalarımızda bulabiliriz.

Bu doğrultuda, Frazer'ın *Altın Dal* kitabı, başlangıçta yer verdiğimiz ona ait ifadelerle örtüşür şekilde, yabancı atalarımızla şaşırtıcı derecede ortaklık taşıyan yanlarımızı somut örneklerle ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bugün doğrudan deneyimlediğimiz ya da tanıklık ettiğimiz üzere, egemen iktidarların, varlıklarını -sonluluklarını gizleyecek şekilde- aynı zamanda sonsuz bir ilkeye bağlama çabası doğrudan insanın kadim doğasına ait bir gerçeklik olarak öne çıkmaktadır. Örnek verecek olursak, efendinin son soluğunun bir ikona bağlanmasıyla temsil edilen kalıcı ilke, Ortaçağ'da kralın mührü tarafından taşınırken günümüzde anayasalarda somutlaşır. Benzer şekilde, egemenin kutsallaştırılması ve ardından oluşan kişi kültü, onun yönlendirdiği topluluğu bir arada tutma konusunda oldukça güçlü bir tutkal işlevi görür²-ki küresel güçlerin gerçekleştireceği operasyonlardan önce kişi kültürüne yönelik saldırıları bu dağılmayı olabildiğince kolaylaştırma amacı güder³.

Bu noktada, kitabı sinema alanında bize nasıl bir katkısı olabileceğini ekleyerek araştırmamızı sonlandırabiliriz. Çalışmamızda gösterdiklerimizden hareketle, aklımızdan çıkarmamız gerekir ki, usdışı saydığımız gelenek ve alışkanlıklar, ardında daha derin bir us barındırır. Bu derin usu keşfedebilmenin yolu ise, bu geleneklerde serimlenen sembolizmi doğru yorumlamak olacaktır. İnsan varlığı, hep sembollerle iş gördüğüne göre, kadim sembollerin doğru yorumlanması, bize çağdaş sembollerin doğru yorumlanması konusunda derinlikli bir bakış kazandırır. Bu derinlik sayesinde ki, söylediklerimizin gerçeklikle bağını daha somut biçimde ortaya koyabiliriz. Söylediklerimizi somut gerçeklerle bağdaştırdığımız ölçüde, örneğin "tanrının ölümü"nü modern felsefenin popüler bir konusundan ibaret görüp oyalanmaz, bu ölümün olgudaki somut karşılıklarına gitme gereği duyarız. Somuta yönelik bu ilgi, yabancıtanrıyı somut bir varlıkta görmesi denli bir gerekliliktir; hiçbir çağda eskimeyecek olan da ussal olanı somut olguyla örtüştürme çabası olacaktır.

Kaynakça

- Frazer, James G. (2004), *Altın Dal I* (Mehmet H. Doğan, çev.), İstanbul, Payel Yayınları.
Frazer, James G. (2012), *Altın Dal II* (Mehmet H. Doğan, çev.), İstanbul, Payel Yayınları.
Vergilius (2010), *Aeneas* (İsmet Zeki Eyüboğlu, çev.), İstanbul, Payel Yayınları.

² Çağımızda kişi kültürünün dağıtıldığı ülkelerdeki al aşağı edilme biçimleri *Altın Dal*'da bahsedilen yabancıllardan aldığımız mirası somut şekilde görünür kılıyor ve anlattıklarımızla örtüşüyor. Örneğin, 9 yıl önceden hatırlayacağımız Kaddafi'nin linç sahnesi, tanrının etinin yenmesine dikkat çekici bir örnek oluştururken, kişi kültürünün dağıtılmasının ardından ülkenin de darmadağın olması söylediklerimizi destekleyecektir.

³ Dolayısıyla Kuzey Kore ve benzeri ülkelere yönelik alaya alma ve kınama eylemlerinin ardındaki nedeni gözardı etmemek gerekir.